

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ
KOORDİNASYON BİRİMİ

**KAYSERİ RAŞİT EFENDİ YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NE KAYITLI
TÜRKÇE TIP YAZMALARINI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Proje No: TSA-2016-6322

Normal Araştırma Projesi

SONUÇ RAPORU

Proje Yürütücüsü:

Doç. Dr. Halil TEKİNER
ERÜ Eczacılık Fakültesi
Eczacılık Tarihi ve Etiği A.D. Başkanı

Araştırmacı:

Ar. Gör. Ecz. Süheyl Furkan KONCA
ERÜ Eczacılık Fakültesi
Farmasötik Biyoteknoloji A.D.

Ağustos 2017
KAYSERİ

TEŐEKKÖR

Bu araştırma projesi, Erciyes Üniversitesi (ERÜ) Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiŐtir.

ERÜ BAP Koordinasyon Birimi çalıŐanlarına ve araştırmada ele alınan tıp yazmalarına ait dijital pozların temini konusunda yardımcı olan Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi müdürü ve çalıŐma arkadaşlarına içtenlikle teŐekkür ederiz.

Doç. Dr. Halil TEKİNER
Proje Yürütücüsü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no
ÖZET	7
ABSTRACT	8
1. GİRİŞ, AMAÇ VE KAPSAM	9
2. GEREÇ VE YÖNTEM	10
3. BULGULAR	11
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	15
5. KAYNAKLAR	18

ÖZET

Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne Kayıtlı Türkçe Tıp Yazmaları Üzerine Bir İnceleme

Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, *Reisü'l-Küttâb* (Dışişleri Bakanı) Kayserili Mehmet Raşit Efendi'nin (1753–1798) bağışıyla 1796 yılında Kayseri'de, Camii Kebir'in doğu bitişiğinde inşa edilmiştir. 7 rebiûlâhir 1212 (m. 29 Eylül 1797) tarihli vakfiye kaydında, bu kütüphanenin öğrenciler ve yararlanmak isteyen diğer kişilerin okuması ve ihtiyaç halinde yazma eserleri çoğaltması için kurulduğu belirtilmiştir. Kütüphane, günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na (İstanbul) bağlı 18 yazma eser kütüphanesinden biri olarak hizmet vermektedir.

Bu araştırma ile Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı Türkçe yazma eserler arasından tıp ve/veya eczacılıkla ilgili olanlarının bilimsel literatürde tanıtılması ve Türk tıp/eczacılık tarihi ve deontolojisi açısından taşıdıkları önemin ortaya konması amaçlanmaktadır. Retrospektif nitelikteki bu çalışmada, bahsi geçen kütüphaneye kayıtlı olduğu tespit edilen tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserler; içerikleri, müstensihleri ve istinsah tarihleri bakımından değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlar mevcut literatür bilgileri ile karşılaştırılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; 2016 yılı sonu itibarıyla Raşit Efendi Kütüphanesi'ne kayıtlı Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eserlerin toplam sayısı 2052'dir. 13'ü Türkçe olmak üzere 37 yazma eserin ise tıp ve/veya eczacılıkla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Arapça yazmalar arasında, Ebu'r-Reyhan el-Biruni'ye ait *el-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir* başlıklı eser kıymetli taşlar ve metallerin tıbbi kullanımlarından bahsetmesi nedeniyle İslam tıp tarihi açısından oldukça değerlidir.

Türkçe tıp yazmalarından *Teshîl* (14. yüzyıl), *Yadigâr-ı İbn Şerif* (15. yüzyıl), *Menâfiu'n-Nâs* (16. yüzyıl), *Vasiyyetnâme* (16. Yüzyıl) ve *Dürr-i Manzûm* (16. yüzyıl) Osmanlı tıbbının erken ve klasik dönemlerine; *Gayetü'l-Beyan fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan* (17. yüzyıl) ise Osmanlı tıbbının Batıyı tanıma dönemine ait temel kaynaklar arasında yer almaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. *Yadigâr-ı İbn Şerif*, *Vasiyyetnâme* ve *Dürr-i Manzûm* hekimlerin mesleki görev ve sorumluluklarından bahsederek Osmanlı tıp etiği anlayışını ortaya koymaları bakımından dikkat çekicidir. *Râhatü'n-Nüfûs* (16. yüzyıl) ve *Kitâbü'l-Bâhi's-Şâhiye* (17. yüzyıl) cinsel sağlık hakkında verdikleri bilgiler nedeniyle; *Gunyetü'l-Muhassilîn fi Tercümeti Tuhfetü'l-Müminin* (18. yüzyıl) ise 80 kadar inorganik maddenin yanı sıra yıkama, yakma, damıtma, buharlaştırma gibi yöntemleri ve bu amaç için kullanılan aletleri tanıtması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Eczacılık tarihi, tıp tarihi, Osmanlı tıbbı, tıp etiği, yazma eserler, Kayseri

ABSTRACT

A Study on Turkish Medical Manuscripts Registered at the Rasit Efendi Manuscript Library in Kayseri, Turkey

The Rasit Efendi Manuscript Library was built in 1796, adjoined to the Great Mosque (*Cami-i Kebir*) in Kayseri, Turkey, thanks to a personal endowment of the Ottoman foreign minister (*Reis al-Kuttab*) Mehmet Rasit Efendi (1753–1798), who was originally from the same city. According to the deed of trust (*wakfiye*) of the Rasit Efendi Manuscript Library, dated September 29, 1797, the library was founded not only for the use of students and others interested in reading, but also for copying the collected manuscripts when necessary. Today, it serves as one of 18 manuscript libraries in the country, which are administered by the Turkish Institute of Manuscripts, located in Istanbul.

This retrospective study seeks to introduce the Rasit Efendi Manuscript Library, which has largely remained unknown in scientific literature, as well as to discuss the importance of Turkish medical manuscripts registered at this library in terms of medical/pharmaceutical history and deontology. These manuscripts contents, authors or copiers, and years have been examined, and the findings have been compared with existing knowledge in literature.

Our findings indicate that as of the end of 2016, a total of 2052 manuscripts in Arabic, Turkish, and Persian were registered at the library, of which 37 manuscripts are related to medical and pharmaceutical subjects. Only 13 of these medical and pharmaceutical manuscripts, however, are in Turkish. Among the Arabic manuscripts, for instance, *al-Camahir fi Marifet al-Cevahir* by Abu Raihan al-Biruni is significant in the history of Islamic medicine as it deals with the medical use of precious stones and metals.

Among the Turkish manuscripts, *Teshil* (14th century), *Yadigar-i Ibn Serif* (15th century), *Manafi al-Nas* (16th century), *Vasiyyetname* (16th century), and *al-Durr-i Manzum* (16th century) are particularly significant for being among the major works shedding light on the early and classical periods of Ottoman medicine, while *Gayet al-Beyan fi Tedbir-i Beden al-Insan* (17th century) represents *Tibb al-Jadid*, the New Medicine era of Ottoman medicine that developed under the influence of European medical encounters. *Yadigar-i Ibn Serif*, *Vassiyetname*, and *Durr-i Manzum* are also noteworthy as reflecting the Ottoman concept of medical ethics in that period. While *Rahat al-Nufus* (16th century) and *Kitab al-Bah al-Shahiye* (17th century) give a great deal of information on sexual health, *Gunyet al-Muhassilin fi Tercemeti Tuhfat al-Muminin* (18th century) introduces around 80 inorganic matters as well as different physical processes such as extraction, distillation, calcination, and evaporation, together with the related instruments.

Keywords: History of medicine, history of pharmacy, Kayseri, manuscripts, medical ethics, Ottoman medicine

1. GİRİŞ, AMAÇ VE KAPSAM

Kayseri, tıp ve eczacılık tarihi açısından Türkiye'nin en zengin tarihi mirasa sahip illerinden birisidir. M.Ö. 4000 yılından Roma devri sonuna kadar yerleşim alanı olarak kullanılan Kültepe-Karum antik kent ve ören yerinde yapılan kazılarda çok sayıda arkeolojik objenin yanı sıra havan ve terazi gibi tıp ve eczacılıkla ilgili birçok gereç de bulunmuştur. M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Kapadokyalı Aretaeus (Osmanlıca kaynaklardaki adıyla Kayseriyyeli Arete) bu bölgede doğmuş; eczacılık ve ilaçlar hakkındaki eserinden başka hastalıkların teşhis ve tedavisi üzerine sekiz ciltlik bir eser daha kaleme almış ve şeker hastalığını ilk kez tanımlayarak bu hastalığa "diabetes" adını vermiştir (1-3). Anadolu'daki ilk hastane-tıp mektebi kompleksi olan Gevher Nesibe Darüşşifası 1206 yılında Kayseri'de kurulmuş ve Anadolu'nun bilinen ilk eczanesi de yine burada faaliyete geçmiştir (4,5).

Kayseri'nin tıp ve eczacılık tarihi açısından sahip olduğu zengin kültürel mirasın bir diğer göstergesi de şehrin ayakta kalmış en eski yazma eser kütüphanelerinden biri olan Raşit Efendi Kütüphanesi'ne kayıtlı tıbbi yazma eserlerdir. Bahsi geçen kütüphane Kayseri Cami-i Kebir Mahallesi'nde hicri 1211 (m. 1796) yılında, Kayserili Mehmet Raşit Efendi'nin (1753–1798) bağışıyla inşa edilmiştir. Kayseri'de bu tarihten önce kurulmuş kütüphaneler arasında Kadı Mahmud Kütüphanesi, Sadrazam Mehmed Paşa Kütüphanesi, Hacı Halil Efendi Kütüphanesi ve Karamustafa Paşa Kütüphanesi'nin de bulunduğunu burada hatırlatmak gerekir (6,7).

I. Abdülhamit ve III. Selim döneminin tanınmış devlet adamlarından olan Mehmet Raşit Efendi Kayseri'nin Gesi nahiyesine bağlı İsbidin Köyü'nde 1753 yılında doğmuştur. Babası Kocaağazade Sipahi Cafer Fevzi Efendi'dir. Mehmet Raşit Efendi, kitap ve kütüphaneciliğe önem vermiş, Vakanüvis Vasıf Efendi ile beraber İbrahim Müteferrika'nın matbaasını satın alarak basıma devam etmiştir. Mehmet Raşit Efendi, 1787 yılında *Reisü'l-küttab*'lık (dış işleri bakanlığı) görevine getirilmiş; fakat üç defa görevinden azledilmiştir. 1797'de vefat etmiş olup mezarı Beyazıt Camii haziresindedir (8).

Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'nin 7 rebiü'l-ahir 1212 (29 Eylül 1797) tarihli vakfiyesinde bu kütüphanenin öğrenciler ve yararlanmak isteyen herkesin okuması ve ihtiyaç halinde yazma eserleri çoğaltması için kurulduğu belirtilmektedir (9). Raşit Efendi, amcası Koca Ağa'nın nezaretinde yaptırdığı bu kütüphane binası için 25 bin kuruş harcamıştır (8). O tarihlerde Raşid Efendi'nin vakfettiği ve kendi mührüyle kayıt altına aldığı 925 adet yazmayla 18 adet İbrahim Müteferrika baskılı (toplam 943) esere sahip olan kütüphane zaman içerisinde çevredeki bazı kütüphanelerden ve özel şahıslardan gelen diğer kitaplarla zenginleşmiştir (6).

Kitapların muhtelif yerleri Vakıf'ın mührü ile mühürlenmiştir. Mühürde şu ibare okunmaktadır (8): "*Vakafe hâzel-kitâbe Mehmed Râşid ibn-i Cafer Fevzi, taleben li merdâtillahi teâlâ, bi şartı en lâ yuhraca min hizânetihi, gufire lehu ve li valideyhi, 1211 Hicri.*" Kütüphane günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na (İstanbul) bağlı 18 yazma eser kütüphanesinden biri olarak hizmet vermektedir (10).

2016 yılı sonu itibariyle Raşit Efendi Kütüphanesi'ne kayıtlı yazma eser sayısı 2052'dir. Bu eserlerin 37'sinin tıp ve/veya eczacılıkla ilgili olduğu tespit edilmiştir (11,12). Tıp ve eczacılık konusunda Türkçe yazılmış eserlerin sayısı ise (mükerrer olanlar ayrı tutulmak kaydıyla) toplam 13'tür.

Tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazmalar arasından *Teshil* (14. yüzyıl), *Yadigâr-ı İbn Şerif* (15. yüzyıl), *Menâfiu'n-Nâs* (16. yüzyıl), *Vasiyyetnâme* (16. Yüzyıl) ve *Dürr-i Manzûm* (16. yüzyıl) Osmanlı tıbbının erken ve klasik dönemlerine; *Gayetü'l-Beyan fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan* (17. yüzyıl) ise Osmanlı tıbbının Batıyı tanıma dönemine ait temel

kaynaklar arasında yer almaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. 16. yüzyılda istinsah edilmiş olan *Menâfiu'n-Nâs* ve bu eserin son bölümünü oluşturan *Vasiyyetname*, hicri 975 yılında telif edilerek Sultan II. Selim'e armağan edilmiştir. Bu eserler yaklaşık 700 beyitlik bir manzume olan *ed-Dürr-i Manzûm* ile birlikte Osmanlı devri tıp ahlakını yansıtmaları bakımından özellikle dikkat çekicidir (13).

Bununla birlikte, ulusal ve uluslararası tıp ve eczacılık tarihi literatüründe ele alınan Osmanlı devri tıp yazmalarının büyük ölçüde İstanbul ve Ankara'daki kütüphanelere kayıtlı olan eserlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Literatürde Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ne kayıtlı Türkçe tıp ve/veya eczacılık konulu yazma eserleri ele alan müstakil bir çalışmaya ise rastlanmamıştır.

Bu araştırma ile Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı Türkçe yazma eserler arasından tıp ve/veya eczacılıkla ilgili olanlarının bilimsel literatürde tanıtılması ve Türk tıp/eczacılık tarihi ve deontolojisi açısından taşıdıkları önemin ortaya konması amaçlanmaktadır. Araştırmada, bahsi geçen kütüphaneye kayıtlı olduğu tespit edilen tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserler; içerikleri, müellif veya müstensihleri ve istinsah tarihleri bakımından değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlar mevcut literatür bilgileri ile karşılaştırılmıştır.

Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı, tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserlerin içerikleri bakımından klasik dönem Osmanlı tıp ve eczacılığına ışık tutacak temel kaynaklar arasında yer aldığı hipotezinden yola çıkan bu araştırma ile hem tıp/eczacılık tarihi literatüründe yeterince tanınmadığı tespit edilen Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nin tanıtımı hem de kütüphaneye kayıtlı, tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserlerin tıp/eczacılık tarihi ve deontolojisi açısından taşıdığı önemin ortaya konması sağlanmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Retrospektif özellikteki bu araştırma ile Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı olduğu tespit edilen tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserler; içerikleri, müellif veya müstensihleri ve istinsah tarihleri bakımından değerlendirilmiş ve sonuçlar mevcut literatür bilgileri ile karşılaştırılmıştır.

3. BULGULAR

Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı olduğu tespit edilen tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazma eserlerin başlıkları, müstensihleri ve istinsah tarihlerine ilişkin bilgiler, yazma eserlerin başlıklarına göre alfabetik sıra ile Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı Türkçe tıp yazmaları

Yazma eserin başlığı	Yazar/müstensih	İstinsah tarihi	Katalog no	Sayfalar	Ön ve arka kapak dahil toplam sayfa
<i>Bâhnâme Tercümesi</i>	Ebu'l-Muzaffer Hibetullah b. Muhammed Erdeşir	12. yy H.	27532	70	72
<i>Dürr-i Manzûm</i>	Nidâî, Tabib Ankaralı Şaban Efendi	i.1024 H ii.eksik iii.12. yy H	i.570/5 ii.1255/3 iii.26910	i.82b-88a ii.209b-223a iii.85	9+16+87
<i>Gâyetü'l-Beyan fî Tedbîr-i Bedeni'l-İnsân</i>	Salih b. Nasrullah el-Halebî	i.1075 H ii.1221 H	i.1243 ii.26798	i.147 ii.243	149+245
<i>Gunyetü'l-Muhassılîn fî Tercümeti Tuhfetü'l-Müminin</i>	[Gevrekzade] Ahmed-i Sâni b. Huseyn b. Hasan	1166 H	1248	i.428	430
<i>Kitâbü'l-Bâhi's-Şâhiye ve't-Terkîbatü's-Sultâniyye Tercümesi</i>	Nasîruddîn et-Tûsi	12. yy H	1255/4	109b-221a	114
<i>Kitâb-ı fi't-Tıbb</i>	eksik	12. yy H	26799	222	224
<i>Menâfiu'n-Nâs</i>	Nidâî, Tabib Ankaralı Şaban Efendi	974 H	1250	111	113
<i>Nüzhetu'l-Ebdân fî Tercümeti Gayetü'l-İtkân</i>	Hayatîzâde şakirdi Ebu'l-feyz Mustafa b. Mehmed	1141 H	1238	9+362	373
<i>Râhatü'n-Nüfûs</i>	Âlî, Mustafa b. Ahmed Gelibolulu	977 H	1320	128	130
<i>Teshîl</i>	Hacı Paşa, Hızır b. Alî el-Aydinî	eksik	i.1241 ii.1255/2	i.123 ii.132b-208b	125+78
<i>Tıbbî bir risale</i>	eksik	eksik	1332/2	41a-58b	20
<i>Vasiyetnâme</i>	Nidâî, Tabib Ankaralı Şaban Efendi	11. yy H	1250/2	112a-113b	4
<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>	İbn Şerîf, Ali Çelebi b. Şerîf et-Tâbib	i.eksik ii.1037 H	i.1255/1 ii.26805	i.1b-123a ii.168	125 + 170

Araştırma kapsamında incelenen yazma eserlere ilişkin bulgular, yazma eserlerin başlıklarına göre alfabetik sıra ile aşağıda özetlenmiştir.

Bâhnâme Tercümesi: Raşit Ef. 27532 katalog numaralı bu yazma eser Ebu'l-Muzaffer Hibetullah bin Muhammed Erdeşir'in Farsça bâhnâmesinden tercüme edilmiş olup mütercimi belli değildir. İncelenen yazmanın müstensihî de bilinmemekle birlikte 18. yüzyılda istinsah edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Yazmanın sonu ve bazı sayfaları eksiktir. Cinsel bakımdan zayıf olanları kuvvetlendirmek, iktidarsızlığı gidermek ve bu yolda iştah açıcı hikâye ve tavsiyelerden bahsetmekte; afrodizyak etkili yiyecekleri (etler, bitkiler, meyşler, meyveler, vb.) tanıtmaktadır.

Dürr-i Manzûm: Raşid Ef. 570/5 (82b-88a) katalog numaralı bu yazma eser Nidai'ye ait olup H. 1024 / M. 1615 yılında istinsah edilmiştir. Yazmanın giriş sayfasında yer alan "Medh-i Sultan Selim Han" başlıklı kısımdan eserin Sultan II. Selim Han adına telif edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Manzum tarzda yazılmış olan eser, bu nedenle bazı kaynaklarda *Manzume fi't-Tıbb* adıyla da bilinmektedir. *Dürr-i Manzûm*, Nidai'nin *Menâfiü'n-Nâs* başlıklı eserinin yaklaşık 700 beyitlik bir özetidir. Eserde şu konuların ele alındığı görülmektedir: Mu'âlece-i nâzile; devâ-ı sudâ'; devâ-ı derd-i çeşm; devâ-ı diger çeşm; devâ-ı enef; devâ-ı bâd-şinâm; devâ-ı dendân; ilâc-ı verem; devâ-ı şükâk; devâ-ı diger yağlama; devâ-ı yerekân, vb. Eserin dil özelliklerini yansıtan örnek bir bölüm aşağıya alıntılanmıştır: "Bunu andan çok ihtisar itdüm / Gizlü razum hep aşikâr itdüm / ... / Dürr-i manzum tamam nazm iledür / Kimse dizmedi nazm ile dürr / ... / İlimi çokdur buna nihayet yok / Cümlesin bilmeğe liyakat yok / ... / Şol düşün kim çüriye köki kala / Zırnıhı üstine ko çeküp ala / ... / [Tabiat-ı Safra] Biri ateş durur anın safra / Har u yabis durur mizacı şeha / Safravi olana gıda her dem / Barid ü ratb ola ki görmeye gam."

Gâyetü'l-Beyân fi Tedbîr-i Bedeni'l-İnsân: Raşit Ef. 26798 ve Raşit Ef. 1243 katalog numaralı bu yazma eser, Salih b. Nasrullah tarafından H. 1075 / M. 1665 yılında kaleme alınmıştır. İncelenen yazma eserin istinsah tarihi ise 23 şaban 1221'dir (5 Kasım 1806). İncelenen yazma eser Molla Halil b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Bir mukaddime, dört makale ve bir hatime şeklinde düzenlenen eser Sultan IV. Mehmed'e ithaf edilmiştir. Kolay anlaşılır ve sistematik bir tıp kitabıdır. Dr. Kitapta, pek çok botanik terimi verilmiş ve bunların Arapça, Farsça, Frenkçe ve Türkçe karşılıkları belirtilmiştir. Eserin Türkiye kütüphanelerinde 100'den fazla kopyası vardır. Baş kısmından bir varak eksiktir. Eserde şu konular ele alınmıştır: Tıp ilminin konusu, kapsamı ve tanımı, insan vücudunun değeri, tıp ilminin saygınlığı ve insan sağlığının korunmasındaki önemi, sağlıklı yaşayabilmenin şartları ve bunu etkileyen başlıca faktörler, müfred ve mürekkep ilâçların insan sağlığının korunmasında ve tedavideki yeri, bazı organlarda görülen başlıca hastalıklar, bunların sebepleri ve tedavilerinde kullanılacak ilâçlar, bütün vücudu etkileyen genel hastalıklar ve tedavileri, vb.

Gunyetü'l-Muhassılîn fi Tercümeti Tuhfetü'l-Mu'minin: Raşit Ef. 1248 katalog numaralı bu yazma eser Muhammed Mu'min b. Hüseyin el-Tankabuni ed-Deylami'nin *Tuhfetü'l-Mü'minin* başlıklı eserinin Türkçeye tercümesidir. Kitap H. 1146 / M. 1733 yılında [Gevrekzade] Ahmed Sâni b. Hüseyin b. Hasan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin aslı İran Safevi Hükümdarı Şah Süleyman (1666-1694) için 1669 yılında Farsça olarak yazılmış; yazımı sırasında Süryanice, Arapça ve Farsça 40'a yakın eserden yararlanılmıştır. İncelenen yazma, nesih yazı ile yazılmış olup hicri 1166 / M. 1752/1753 yılında istinsah edilmiştir. *Gunyetü'l-Muhassılîn fi Tercümeti Tuhfetü'l-Mü'minin* yaklaşık 80 kadar inorganik maddeyi tanıtır olması bakımından önemlidir. Eserde ilâçların tanıtımının yanı sıra yıkama, yakma, damıtma, buharlaştırma gibi kimyasal yöntemler ve bu amaç için kullanılan aletler, ayrıca basit ve bileşik ilâçların elde edilmiş yöntemleri de ele alınmaktadır. Eser 1681 yılında Paris'te Toulouselu rahip Ange de la Brosse de St. Joseph tarafından

Pharmacopea ex Idiomate Persico in Latinum Conversa başlığı ile Latinceye de tercüme edilmiştir (14).

Kitâbü'l-Bâhi's-Şâhiye ve't-Terkîbatü's-Sultâniyye Tercümesi: Raşit Ef. 1255/4 (109b-221a) katalog numaralı bu yazma eserin müellifi Nasîruddîn et-Tûsi'dir. Farsçadan çevrilen ve literatürde *Bahname-i Padişahî* adıyla da bilinen bu eserin hicri 12. yüzyılda / M. 18. yüzyıl istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Et-Tûsi'nin hıfzû's-sihha (sağlığı koruma) alanında kaleme aldığı bu eser Tûsi'nin ölümünden sonra ismi bilinmeyen bir kişi tarafından Gazan Han'ın (ö. 1304) hasta oğlu için telif edilmiştir. Eserde şu konular ele alınmıştır: Beden ve mizaçları, cimaa (cinsel ilişkiye) kuvvet veren gıdalar, basit ve bileşik devalar, içecekler, macunlar, merhemler, haplar, taban altlarına sürülen ilaçlar, cima lezzetini artıran ilaçlar, cimaa kuvvet veren hukneler, tozlar, cima şekilleri, zekeri (erkek cinsel organı) irileştiren ilaçlar, ferici (kadın cinsel organı) dar ve yumuşak kılan ilaçlar, gebeliği önleyici ilaçlar, vb.

Kitab-ı fi't-Tıbb: Raşit Ef. 26799 katalog numaralı bu yazma eserin müellifi bilinmemektedir. İstinsah tarihinin ise yazı ve kâğıt cinsi dikkate alındığında 18. yüzyıl olabileceği değerlendirilmiştir. Eserde şu konular ele alınmıştır: Hastalıklar ve tedavi şekilleri, hıfzû's-sihha (sağlığı koruma), mevsimler, gıdalar, merhemler, müfred ve mürekkep (basit ve bileşik) ilaçların tesir dereceleri, vb.

Menafi'ü'n-Nâs: Raşit Ef. 1250 katalog numaralı bu yazma eser Nidai'ye ait olup incelenen yazmanın istinsah tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte yazı ve kâğıt özellikleri dikkate alındığında 16. yüzyıla ait olabileceği değerlendirilmiştir. *Menafi'ü'n-Nâs*, Nidai'nin en meşhur eseri olup Sultan II. Selim adına telif edilmiştir. Kismen manzum, çoğunlukla da mensur olarak kaleme alınmış, 60 bölümden oluşan bir eserdir. Nidai bu eserini, dönemin diğer tıp kaynaklarının Türkçe olmayışının bu eserlerden halkın yararlanmasına engel olduğunu düşünerek kolay anlaşılacak bir Türkçe ile yazdığını belirtmiştir. Türkiye kütüphanelerinde 97 nüshası vardır. Nidai, bu eserini Türkçe yazmış olmasının nedenini şu şekilde açıklamıştır: "Kenar yirlerde tabibe muhtaclarun nihayeti yokdur ve vilayet vardur ki tabib bulunmaduğundan gayrı tıbbâ müte'allik bir risale bulunmaz. Ve kitab-ı tıb bulunursa kimi Arabi ve kimi Farsidür. Halk istihracından acizlerdür, ol sebebden safi Türkide bu muhtasarı kaleme getürüb adını *Menafi'ü'n-Nas* didüm." Eserde ele alınan konular arasında şunlar sayılabilir: Mevsimlerde kullanılacak ve kullanılmayacak şeyler; beden sıvıları; bedenin kısımları ve parçaları; insanın yaratılışı; damarlar ve mizaçlar; nabız şekilleri; idrar hakkındaki bilgiler, başta olan hastalıklar ve ilaçları; yüz hastalıkları ve ilaçları; burun hastalıkları ve ilaçları; kulak hastalıkları ve ilaçları; ağız ve boğaz hastalıkları ve ilaçları; diş hastalıkları ve ilaçları; göz hastalıkları ve ilaçları; baraş ve behak hastalıkları ve ilaçları; siğil ilaçları; uyuz ve kaşınma; cüzam hastalığı ve ilacı; el hastalıkları; ayak hastalıkları; hacamat ve kan alınacak damarlar; sara, inme; yara ve nasır merhemleri, vb. Eserin dil özelliklerini yansıtan örnek bir paragraf aşağıya alıntılanmıştır: "Uşaklarda sogulcan olsa şeftâlu yapragın döğüb göbegine uralar, karnında olan sogulcanı düşürür. Ammâ şeftâlû yapragını ve çiçegini döğüb, sıkub, suyunı içürseler, karnında olan namâzburı ve sogulcanı kira giderür. Eger ker[de]me yağını iki miskâl içürseler, karnında olan müzî cânavarları kira giderür."

Nüzhetü'l-Ebdan fî Tercümet-i Gayetü'l-İtkân: Raşit Ef. 1238 katalog numaralı bu yazma eser Salih b. Nasrullah'ın *Gayetü'l-İtkân* başlıklı eserinin Hayatîzâde şakirdi Ebu'l-Feyz Mustafa b. Mehmed tarafından yapılan ilaveli şerhi ve tercümesidir. Eserin mütercimi Ebu'l-Feyz Mustafa b. Mehmed, 1724 yılında hekimbaşılık ve Sultan Ahmed Darüşşifası'nın baştabipliği görevlerini yürütmüş; 1744'te İstanbul'da vefat etmiştir. İncelenen eser nesih yazı ile yazılmış ve mütercim hattı olup 371 yapraktan müteşekkildir. Eserde birçok bitkisel ilacın yanı sıra kimyasal organik ilaçların da özelliklerinden bahsedilmektedir. Mütercim, eserde Paraselsus'un tıbbi kimya anlayışından söz etmemekle birlikte daimi hummalar bahsinde kına kınanın keşfi ve yararları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. *Nüzhetü'l-Ebdan fî*

Tercümeti Gayetü'l-İtkân'ın Türkiye'deki kütüphanelerde birçok yazmasının bulunması eserin dönemin tıp âlimleri tarafından ilgiyle karşılandığını düşündürmektedir.

Râhatü'n-Nüfûs: Raşif Ef. 1320 katalog numaralı bu yazma eser Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf et-Tifeşi'ye ait olup 1570 yılında yazılmıştır. İncelenen yazmanın istinsah tarihinin ise h. 977 olduğu görülmektedir. *Râhatü'n-Nüfûs*, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf et-Tifeşi'nin *Kitab-ı Rûcuu's-Şeyh ila Sıbah* başlıklı Arapça eserinden tercüme edilmiştir. Eserin Türkçeye mütercimi Gelibolulu Mustafa b. Ahmed Ali'dir ve bu bahnameyi Manisa Emiri Sultan Mehmed Han'a ithaf etmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'e Manisa emiri olduğu dönemde takdim edilmiştir (15).

Teshil: Raşif Ef. 1241 ve 1255.2 (132b-208b) katalog numaralı bu yazma eser Hacı Paşa (Hızır b. Ali el-Aydını) tarafından yazılmış olup mevcut yazmanın istinsah tarihi ve müstensahi bilinmemektedir. *Teshil*, Hacı Paşa'nın diğer eserlerindeki tıbbi bilgileri bazı değişikliklerle daha yüzeysel verdiği, cep kitabı özelliği taşıyan bir eserdir. Bu eser daha sonra Muhiddin Mehi tarafından *Müfid* adıyla manzum hale getirilmiştir. Eserde şu konuların ele alındığı görülmektedir: Dört unsur teorisi; kan, safra, balgam ve sevdanın özellikleri; nabız muayenesi; idrar tetkiki; hava tedbiri, gıdalar tedbiri, sular tedbiri, hareket etmek tedbiri, uyumak tedbiri, istifrağ tedbiri, hamam tedbiri; gıdalar, şerbetler ve ilaçlar; müfred edviyeler, mürekkebe edviyeler; hastalıkların sebepleri, belirtileri ve tedavileri, vb. Eserin dil özelliklerini yansıtan örnek bir paragraf ise aşağıya alıntılanmıştır: “Edviye-i mürekkebe [bileşik ilaçları] bilmek, ana akrabâdîn dirler. Tabîb hâzık olıcak ki edviyenün hâzırını bilib ve tasarruf eyleyib her bir mizâca muvâfık ve her bir maraza münâsib matbûhlar ve nukû'lar ve habblar ve ma'cûnlar ve şerbetler ve cevârişler terkîb eyleyib viricek, hîc akrabâdîn hâcet degüldür. Lakin bu mertebe az kişiye müyesser olur.”

Tıbbî bir risale: Raşif Ef. 1332/2 (41a-58b) katalog numaralı bu yazma eserin yazarı ve istinsah tarihi bilinmemektedir.

Vasiyyetnâme: Raşif Ef. 1250/2 (112a-113b) katalog numaralı bu yazma eser Nidai tarafından kaleme alınmış olup incelenen yazmanın istinsah tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte yazı ve kâğıt özellikleri dikkate alındığında 16. yüzyıl olabileceği değerlendirilmiştir. Tıp ahlâkından bahseden otuz dört beyitlik bir eserdir. *Menâfiu'n-Nâs*'ın sonunda yer alır. *Nasihatname* adıyla da bilinmektedir. Eserde, hekimin mesleki ödev ve sorumlulukları ele alınmış; yapması ve yapmaması gereken davranışlar anlatılmıştır. Eserin dil özelliklerini yansıtan örnek bir bölüm aşağıya alıntılanmıştır: “Nidâî'den işit pend ü nasîhat / Sözi dürr-i cevâhirdir hakîkat / Tabîb olana birkac nesne lâzım / Bu[n]ları bilmege ola mülâzım / Biri üstâda hizmet eylemekdir / Emekdir evvelî sonra yimekdir / Tabâyî' bilmedir teşhîs-i emrâz / Tekâsül eyleme feyz ide feyyâz / Okumak bile hem olmaya câhil / Ola her vechle ilminde kâmil.”

Yadigâr-ı İbn Şerif: Raşif Ef. 1255/1 (1b-123a) katalog numaralı bu yazma eser İbn Şerif (Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib) tarafından kaleme alınmış olup incelenen yazmanın istinsah tarihi H. 1037 / M. 1628'dir. İbn Şerif'in Timurtaşoğlu Umur Bey'e (ö. 1461) ithaf ettiği bu eser uzun süre Osmanlı tıp medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Dilinin sade ve anlaşılır olması nedeniyle halk tarafından da büyük ilgi görmüştür. Türkiye Kütüphanelerinde 32 nüshası bulunduğu tespit edilen eserde şu konuların ele alındığı görülmektedir: Havalalar; mevsimler; şehir ve meskenler; giyim ve kuşam; yiyecek ve içecekler; sular; uyku; bedensel arınma yöntemleri; müshiller; kan aldırma; hastalıkların sebepleri; hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar; şuruplar; haplar; şerbetler; tiryaklar, vb. Eserin dil özelliklerini yansıtan örnek bir paragraf aşağıya alıntılanmıştır: “Tiryaklar ve eyü ma'cunlar beyanındadır. Tiryak-ı Faruk kim tiryak-ı ekber dahi derler ef'i yılan sokduğuna ve cemi' yılanlar sokduğuna fa'ide ider ve akreb sokduğuna ve bö dedikleri canavar kim büyük örümceğe benzer anın sokduğuna ve kuduz it taladuguna fa'ide idüb halas ide cemi'

öldürücü ağuların mazarratın def' ider ve cemi' balgami illetlere ve sevdavi illetlere faide idüb zail ider.”

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonuçlarımıza göre; Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eserlerin toplam sayısı 2016 yılı sonu itibariyle 2052'dir. 13'ü Türkçe olmak üzere 37 yazma eserin tıp ve eczacılıkla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Türkçe tıp yazmalarından *Teshîl* (14. yüzyıl), *Yadigâr-ı İbn Şerif* (15. yüzyıl), *Menâfiu'n-Nâs* (16. yüzyıl), *Vasiyyetnâme* (16. Yüzyıl) ve *Dürr-i Manzûm* (16. yüzyıl) Osmanlı tıbbının erken ve klasik dönemlerine; *Gayetü'l-Beyan fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan* (17. yüzyıl) ise Osmanlı tıbbının Batıyı tanıma dönemine ait temel kaynaklar arasında yer almaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. *Yadigâr-ı İbn Şerif* ve *Vasiyyetnâme* hekimlerin mesleki görev ve sorumluluklarından bahsederek Osmanlı tıp etiği anlayışını ortaya koymaları bakımından da oldukça dikkat çekicidir. İncelenen eserlerin büyük bir kısmının “Ahlat-ı Erbaa” (Humoral Patoloji) nazariyesine dayandığı görülmektedir.

İncelenen eserler arasında yer alan *Râhatü'n-Nüfûs* (16. yüzyıl) ve *Kitâbü'l-Bâhi's-Şâhiye* (17. yüzyıl) ise bahname türünde olup cinsel sağlık hakkında verdikleri bilgiler nedeniyle tıp ve eczacılık tarihi açısından değerlidir. 9. yüzyıldan itibaren Arapça, daha sonraları da Farsça olarak yazılan bahnamelerin ilk Türkçe örnekleri 15. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (15). Bahname, “cinsel arzu, cinsel güç veya şehvet” anlamına gelen Arapça “bah” kelimesi ile Farsça “kitapçık, risale” anlamına gelen “name” kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur (16). Bahnamelerde dini veya tıbbi bakımdan cima adabına yer verilmiş, kadın-erkek ilişkileri etrafı olarak incelenmiş, bu konuda çeşitli yöntemler aktarılmış ve iktidarsızlığa karşı kullanılacak çeşitli terkipler verilmiştir. Türk hekim yazarları 14.-15. yüzyıldan itibaren bahnamelerle ilgilenmişler, ya klasik bahnameleri Türkçeye çevirmişler ya da kendileri telif eser yazmışlardır. Bununla birlikte, yapılan incelemeler bu çevirilerde, çevirenin kişisel ekleme veya çıkarmalar yaptığını da göstermektedir (15).

Kütüphanede kayıtlı bulunan tıp ve/veya eczacılık konulu Türkçe yazmalar, Anadolu'da Türkçenin tıp dili olarak gelişimine tanıklık ediyor olmaları bakımından oldukça önemlidir. Bu eserler –bazılarının sunuş yazılarından da açıkça ifade edildiği gibi– hekimlerin bulunmadığı yerlerde halk tarafından kullanılabilmesi için sade ve anlaşılır bir Türkçe ile yazılmıştır. Öte yandan, incelenen yazma eserlerin hiçbirinde minyatür ya da bitki çiziminin bulunmaması ve de eserlerin bir kısmının özellikle manzum şekilde yazılmış olması o dönemde tıp bilgilerinin şifahi yolla ve usta-çırak geleneği ile içerisinde aktarılıyor olması ile ilişkilendirilebilir. Kütüphanede tespit edilen Türkçe tıp yazmalarının müellif veya mütercimlerinin kısa hayat hikâyelerinden de burada bahsetmek yerinde olacaktır.

Ebu Zeyd Hibetullah el-Muzaffer b. Muhammed b. Erdeşir b. Keykubat b. Bihras et-Taberi (12. yüzyıl): Ebu'l-Muzaffer Hibetullah b. Erdeşir b. Keykubad, Sultan Sencer için 17 bablık Farsça bir bahname kaleme almış olup hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır (4).

Nasîruddîn et-Tûsi (1201-1274): Tam adı Nasîruddîn Ebu Cafer Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsi'dir. 1201 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuş ve 1274 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Kazimeyn'de İmam Musa Kazım'ın türbesi yanına gömülmüştür. Özellikle matematiksel ilimlerdeki çalışmalarıyla tanınmış bir filozoftur. Yunan diline vakıf olması sayesinde Yunanca matematik ve astronomi eserlerini Arapça ve Farsçaya kendisinden evvelkilere kıyasla daha doğru ve genişletilmiş şekilde çevirmiştir. Kalam, ahlak, hukuk, müzik, fizik gibi alanlarda da çalışmalar yapmıştır (17).

Hacı Paşa (ölm. 1417 civarı): Celalüddin Hızır b. Hoca Ali Murad b. Hoca Ali b. Husameddin el-Hattab el-Konavi el-Felekabadi el-Aydını adıyla da bilinir. Konya'da doğmuş ve Aydın'da yetişmiştir. Kalavun Hastanesi'nde başhekim olarak çalışmıştır. Sonra Aydın'a dönmüş ve Aydınoğlu İsa b. Mehmed Bey'in (1365-1390) hekimliğini yapmıştır. Aydınoğulları Beyliği'nde yaşanan kargaşa üzerine 1389 yılında Konya'ya gitmiştir. Uzun süre burada kaldıktan sonra Birgi'ye dönmüştür. 1417 civarında ise burada ölmüştür. Tefsir ve tasavvuf konularında eserler vermiştir. Adivar'a göre tıp alanında birçok eser vermişse de *Kitabü's-Şifa* ve *Kitabü'l-Talim* adlı eserlerinin esasını teşkil etmektedir (18).

Nidâi Mehmed Çelebi el-Ankaravi (ölm. 1567 sonrası): Sultan II. Selim dönemi Osmanlı hekimlerinden olan Nidai Mehmed Çelebi, Kudüs'ten Ankara'ya göç eden bir babanın oğludur. Nidai, Kırım'a seyahat ederek Saib Giray'ın emriyle saray eğitmenliği yapmıştır. Birkaç yıl bu hizmette kaldıktan sonra İstanbul'a elçi tayin edilmiş fakat iftiraya uğraması üzerine Kırım'da hapsedilmiştir. Hapiste kaldığı yedi yıl zarfında tıp ile meşgul olmuştur. Hapisten çıktıktan sonra Konya'ya giderek o sırada vali bulunan Şehzade Selim'in hizmetine girmiştir. Şehzade Selim'in 1566 yılında tahta geçmesiyle birlikte hekimbaşılığa getirildiği iddia edilirse de bu konu henüz kesinliğe kavuşmamıştır. Aynı şekilde, ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Dürrü'l-Maknun*, *ed-Dürr-i Manzum fi't-Tıbb*, *İlm-i Tıbdan Kaysunizade Risalesi*, *İntihab-ı Risale-i Tıbb*, *Kitab-ı Tıbb*, *Menafi'ü'n-Nas*, *Vasiyyetname*, *Rabi'ü's-Selame*, *Ravzatü'n-Nisa*, *Risale-i Tıbb*, *Terceme-i Nazm-ı Lokman Hekim*, *et-Tıbbü'l-Nebevi* (18,19).

Gelibolulu Mustafa Âlî b. Ahmed (ölm. 1599): Gelibolu'da doğmuştur. Eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. 1560 yılında Şehzade Selim'in hizmetine girmiştir. 1562'de Lala Mustafa Paşa'nın kâtipi olmuş, daha sonra Bosna valisi Ferhad Paşa'nın ve Malkoçoğlu Bali Bey'in yanında bulunmuştur. 1577'de yeniden Mustafa Paşa'ya kâtiplik yapmıştır. 1578-1583 yılları arasında Halep defterdarlığı yapmıştır. 1585'te Erzurum, 1586'da Bağdat, 1588'de Rumeli defterdarı, 1592'de yeniçeri kâtipi, 1593'te defter emini olmuş; 1599'da vefat etmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin önde gelen tarihçilerinden birisi olan Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, kırk sekizden fazla eser vermiştir. Eserleri arasında *Kunhü'l-Akbar* ve *et-Tifaşî'nin Rücu'ül-Şeyh ila Sibah* adlı eserini temel alarak cinsel sağlıkla ilgili Arapça ve Farsça yazılmış kitapları inceleyip tercüme ve derleme yolu ile yazmış olduğu *Rahatü'n-Nufus* sayılabilir (18).

Salih b. Nasrullah el-Halebî (ölm. 1669): İbn Sallum adıyla da tanınır. 17. yüzyıl Osmanlı tıbbının en önemli dönüm noktalarından birisi olan Salih b. Nasrullah tıp eğitimini doğduğu şehir olan Halep'te almıştır. Bir süre Halep Darüşşifası'nda çalıştıktan sonra 1654 yılında İbşir Paşa'nın maiyetinde İstanbul'a gelmiştir. Sultan IV. Mehmed Darüşşifası'nda baştabiplik yapmış, 1656 yılında hekimbaşı olmuştur. 1669 yılında ise vefat etmiştir. Osmanlı Devletinde ilk defa Batı tıbbıyla ciddi anlamda temasa geçen kişi Salih b. Nasrullah olmuştur. Paraselsus'un ortaya koymuş olduğu kimyasal tıp anlayışını serbest çeviri yoluyla *Tıbbü'l-Ceditü'l-Kimyai* adlı Arapça eserle tanıtmıştır. Ayrıca Senartus'un iskorpit hastalığına dair risalesi ile birlikte eczacılığa *Gayetü'l-İtkan* ve Türkçe redaksiyonu *Gayetü'l-Beyan* olmak üzere tıp alanında önemli eserler vermiştir (20). Eserleri arasında *Bur' al-Sa'a*, *el-Fevaidü'l-Cedide* ve *Kavaidü'l-Tıbbiye*, *Risale fi Beyan-ı İskorput*, *Gayetü'l-Beyan fi Tedbir-i Bedeni'l-İnsan*, *Gayetü'l İtkan fi Tedbir-i Bedeni'l-İnsan*, *Mürekkebat*, *Risale fi't-Tıbb*, *Tercemet-i Akrabadin*, *Tercemetü'l-Tıbbü'l-Ceditü'l-Kimyai li Paraselsus* yer almaktadır (18).

Hayatizâde Şakirdi Ebu'l-Feyz Mustafa b. Mehmed (öl. 1744): Kısaca Hayatizade Şakirdi adıyla tanınır. 18. yüzyılın ilk yarısına damga vurmuş Osmanlı hekimlerindedir. 1680 civarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. Gençlik yıllarından itibaren tıpla uğraşmış, bu mesleği tüm yönleri ile öğrenmek için uzun yıllar boyunca bir reisü'l-etibba'nın yanında çalışmıştır. 1724 yılında hekimbaşılık yapmış ve Sultan Ahmed Darüşşifası baştabibi olmuştur. 1728 yılında Yenişehir, ardından Bursa ve Mekke kadılığı

payelerini almıştır. 1744'te İstanbul'da vefat etmiştir. Tıp hakkındaki eserleri arasında *Düsturü'l-Tabib fi Amal Mizanü'l-Terkib, Hülasatü't-Tıbb, Nüzhetü'l-Ebdan fi Tercemet-i Gayetü'l-İtkan, Risale-i Feyziyye fi Lugatü'l-Müfredatü'l-Tıbbiye* ve *Tuhfetü'l-Müluk* sayılabilir (18).

Gevrekzade Ahmed-i sâni b. Huseyn b. Hasan (öl. 1764): Sultan I. Mahmud devri hekimlerinden olan Gevrekzade Ahmed-i sâni b. Huseyn b. Hasan, bazı kaynaklara göre Gevrekzade Hasan Efendi'nin babasıdır. 1764 yılında İstanbul'da vefat etmiş olup Silivrikapı'da defnedilmiştir. Tıp üzerine yazdığı eserleri arasında *Gunyatü'l-Muhassilin fi Tercemat-ı Tuhfetü'l-Müminin* ve *Risale-i Panzehir* yer almaktadır (18).

Yukarıda kısa hayat hikâyeleri verilen müellif ve mütercimlerin yaşadıkları yüzyıl incelendiğinde 12.-18. yüzyıllar arasında, daha çok da 16.-18. yüzyıllar arasında olduğu görülmektedir. 16.-18. yüzyıllar arasındaki dönem, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem ile Batı tıbbını tanıma dönemleri arasındaki geçiş sürecine tanıklık etmiş olması bakımından Türk tıp ve eczacılık tarihi açısından zengin ve ilginçtir. Bu araştırma Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ne kayıtlı Türkçe tıp yazmalarını ele almış olmakla birlikte, Kütüphaneye kayıtlı Arapça ve Farsça tıp yazmaların da bulunduğu unutulmamalıdır. Bu yazmalar da araştırmacılar tarafından tıp ve/veya eczacılık tarihi ve etiği açısından incelenmelidir. Sözgelimi, bu kütüphaneye kayıtlı Arapça tıp yazmaları arasında yer alan ve Ebu'r-Reyhan el-Biruni'nin yazdığı *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitabü'l-Cemâhir fi'l-Cevâhir)* hakkında 2017 yılında hazırlanan bir monografi, bu eserin tıp tarihi açısından yer yer ilginç bilgiler içerdiğini ortaya koymaktadır. Eserde bahsi geçen tüy dökücü taş (*hacerü'l-halk*) veya kara kurşun'un (*el-usrub*) tıbbi amaçlı kullanışlarından bahseden satırlar bu çerçevede değerlendirilebilir (21).

Bu araştırma kapsamında incelenen tıp ve/veya eczacılıkla ilgili yazma eserlerin Arapça ve Farsça başta olmak üzere farklı yabancı dillerden Türkçeye kısmen veya bazı değişikliklerle çevrildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda gelecekte yürütülecek olan çalışmalarda çevirilerin orijinal metinleri ile karşılaştırılması ve değerlendirilmesi, daha sağlıklı bilgilere ulaşılmasına imkân verecektir. Bununla birlikte, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na bağlı diğer yazma eser kütüphanelerine kayıtlı tıp/eczacılık konulu yazmaların da literatürde tanıtılarak benzer konulu çalışmaların bulguları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin farklı şehirlerinde bulunan yazma eser kütüphaneleri bu açıdan zengin koleksiyonlara sahiptir (22,23).

Sözgelimi Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan *Ahkamü'l-Edviye ve'l-Ağziye* (1584), *Kitabu't-Tıbb* (1665), *Risale'tü'n-fi't-Tedavi* (1686), *El-Cevahirü'l-Ferid fi'l-Kimya ve't-Tıbbü'l-Cedid* (1797) gibi birçok eser daha Türk tıp ve eczacılık tarihi açısından önemli olup üzerlerinde detaylı inceleme yapılmaya layıktır. Literatürde, İstanbul dışında bulunan farklı kütüphanelerde yer alan tıp konulu yazma eserleri tanıtan az sayıda kaynak olduğu görülmüştür (24). Benzer şekilde, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk adına kurulan kütüphanedeki tıbbi yazma eserlerle karşılaştırma yapmak mümkündür (25). Bu koleksiyonda kayıtlı yazma eserler arasında da Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Türkçe tıp yazmalarının (*Teshilü'l-Hacı Paşa, Yedigâr-ı İbn Şerif, Menafiü'n-Nas, Manzum Tıbb-ı Nidai Risalesi, Risale-i Nidai, Gayetü'l-Beyan fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan*) farklı kopyalarının bulunuyor olması bahsi geçen eserlerin dönemin tıp çevrelerinde gördüğü ilgiye ve geniş bir coğrafyada kullanıldığına tanıklık etmesi bakımından dikkate değerdir.

Sonuç olarak; bu çalışmada, projenin öneri aşamasında ortaya konan hedeflerin tamamına ulaşılmıştır.

5. KAYNAKLAR

1. Tekiner H. *Kayseri Eczacılık Tarihi*. Ankara: TEB Yayınları; 2005.
2. Tekiner H. "Kapadokyalı Aretaeus." İçinde: *Kayseri Ansiklopedisi*. cilt 3. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları; 2013, s. 437.
3. Tekiner H. "Aretaeus of Cappadocia and His Treatises on Diseases," *Turk Neurosurg* 2015;25(3):508-512.
4. Bayat AH. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği; 2016.
5. Tekiner H. *Gevher Nesibe Darüşşifası*. Ankara: Kalkan Matbaası; 2006.
6. Karadağ H. (ed.) *Kayseri'de Kitap ve Kütüphane*. Kayseri: Kayseri İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü; 1992.
7. Özbek Y. *Kayseri Raşif Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları; 2005.
8. Karabulut AR. *Divançe-i Raşid Efendi, Raşid Efendi Kütüphanesi Tarihçesi, Kayseri Müellifleri*. Ankara: Mektebe Yayınları; 2009.
9. Cunbur M. "Kayseri'de Raşit Efendi Kütüphanesi ve vakfiyesi," *Vakıflar Dergisi* 1969;8:185-195.
10. Ünal HS. *Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri*. İstanbul: İsam Yayınları; 2012.
11. Karabulut AR. *Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*. Kayseri: Mektebe Yayınları; 1995.
12. Raşid Efendi Kütüphanesi resmi web sitesi, <http://www.rasitefendi.yek.gov.tr>, Erişim tarihi: 15 Ekim 2016.
13. Aciduman A. "Ankaralı Hekim Nida'i ve ünlü eseri Menafi'ü'n-Nâs: XVI. yüzyıldan çocuk hastalıkları ve tıbbi deontolojiye bir bakış," *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2013;56:151-167.
14. De Saint-Joseph, Ange. *Pharmacopoeia Persica – ex idiomate persico in latinum conversa*. Paris; 1681.
15. Uzel İ. (sad.) *Tuhfetü'l-Müteehhilin - Evlilik Armağanı*. Ankara: Kebikeç Yayınları; 2005.
16. Özcan A. "Bahname," İçinde: *TDV İslam Ansiklopedisi*. cilt 4. İstanbul; 1991, s. 489-490.
17. Arslan F. "Nasiruddin et-Tusi ve Musiki Risalesi," *Dini Araştırmalar* 2006;9(26):317-336.
18. İhsanoğlu E. (ed.) *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. cilt 1. İstanbul: IRCICA; 2008.
19. Tekiner H. "A 450-year-old Turkish poem on medical ethics," *Journal of Bioethical Inquiry*, published online: June 20, 2017.
20. Bayat AH. *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara; 1999.
21. Özcan ES. *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 2017.
22. Gökman M. *İstanbul Kütüphaneleri ve Yazma Tıp Kitapları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Neşriyatı; 1959.
23. İhsanoğlu E. (ed.) *Bibliography on Manuscript Libraries in Turkey and the Publications on the Manuscripts Located in These Libraries*. İstanbul: IRCICA; 1995.
24. Uzluk FN. "Edirne Kitaplığı'ndaki tıp yazmaları," İçinde: *Edirne – Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1965, s. 321-335.
25. Yücel A. "Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve adına kurulan kütüphanesindeki tıbbi yazma eserlerin listesi," *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1999, s. 173-185.